

10.33537/sobild.2021.12.2.11

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 01.03.2021
Kabul edildiği tarih: 12.06.2021
Yayınlanma tarihi: 30.06.2021

Article Info

Date submitted: 01.03.2021
Date accepted: 12.06.2021
Date published: 30.06.2021

**YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA
KADIN HAREKETLERİ: DİJİTAL AKTİVİZM**

WOMEN'S MOVEMENTS IN THE CONTEXT OF SOCIAL
MOVEMENTS: DIGITAL ACTIVISM

Halide Nur ÖZÜDOĞRU ERDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü,
nurhalide@gmail.com

Anahtar sözcükler

Toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler, kadın hareketleri, dijital aktivizm.

Keywords

Social movements, new social movements, women's movements, digital activism.

Öz

Toplumsal hareketler küreselleşmenin de etkisiyle dönüşüme uğramış, farklı yönleriyle çeşitli disiplinlerde ele alınmaya başlanmıştır. Yeni toplumsal hareketler ekonomi ve sınıf mücadelesi yerine endüstrileşme sonrası eşitlik, farklılık ve kimlik temelli sorunlar ile ilgilenmektedir. Yeni toplumsal hareketler içinde yer alan kadın hareketlerinin tarihsel süreci, 19. Yüzyılda başlamakta ve dört dalgaya ayrılmaktadır. Gerekli toplumsal değişimleri hedefleyen kadın hareketleri de birçok toplumsal hareket gibi, 1960'lerden sonra sivil toplum anlayışının önem kazanmasından sonra farklı bir yapı içine girmiştir. İletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte artık insanlar bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde ulaşmakta ve rahatlıkla paylaşımlarda bulunabilmektedir. İnternet kullanımının artmasına bağlı olarak dijital aktivizmin yaşandığı bu dönemde kadın hareketleri de değişim sürecinden etkilenmiştir. Kadınlar, çeşitli sosyal paylaşım sitelerini kullanarak ortak sorunları kolayca dile getirebilmektedir. Artık kadın hareketleri, dijital platformlar sayesinde organize olmakta ve etkinliklerini arttırmaktadırlar. Ortak bir amaç için bir araya gelen kadınlar seslerini duyurmak ve kamuoyuna yön vermek için dijital platformlar sayesinde aktivizme yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu çalışmada, toplumsal hareketler, kadın hareketleri, dijital aktivizm gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Dijital kadın aktivizminin bir örneğini oluşturan ve kendini ilk Müslüman feminist derneği olarak tanıtan Havle kadın derneğinin @HavleKadin hashtagi ile twitter üzerinden paylaşmış olduğu içerikler incelenerek hangi konular ele aldıkları belirlenmiştir.

Abstract

Social movements have been transformed by the influence of globalization and have begun to be discussed in various disciplines with different aspects. The new social movements deal with post-industrial equality, difference and identity-based issues rather than the economy and class struggle. The historical process of women's movements, which are among the new social movements, begins in the 19th century and is divided into four waves. Women's Movements, like many social movements, entered into a different structure after the understanding of civil society gained importance after the 1960s. With the development of communication technologies, people can now easily access and share information. In this period when digital activism was experienced due to the increase in internet use, women's movements were also affected by the change process. Women, too, can easily express their common problems or their own problems by using many social networking sites. Women's movements, which are among the new social movements, are getting organized and increasing their activities thanks to digital platforms. Women who came together for a common purpose have brought a new dimension to activism thanks to digital platforms in order to make their voices heard and guide the public. In this study, concepts such as social movements, women's movements, digital activism are emphasized. The content shared on Twitter by Havle women's association, which is an example of digital women's activism and introduces itself as the first Muslim feminist association, on twitter with the @HavleKadin hashtag, was examined to determine which topics they deal with.

Giriş

Toplumsal hareketler, insanların ekonomik, siyasal, sosyal alanlarda yaşanan olumsuzlukları ve değişim talebini ifade etmek için bir araya gelerek yaptıkları eylemlere denir. Sanayileşme ile birlikte işçi sınıfı, ekonomik haksızlığa karşı mücadele başlatarak toplumsal değişimde etkin rol oynamıştır. Eski toplumsal hareketler şeklinde ifade edilen bu hareketler, yerel özellikler gösterir ve bir lider tarafından yönetilir. 1960'lı yıllardan sonra öğrenci hareketleri ile birlikte toplumsal hareketlerin mahiyeti değişmeye başlamıştır. Yeni toplum hareketler özellikle farklılıklara vurgu yapmaktadır. Bireysel özgürlük ve kimlik arayışlarını konu edinen barış, çevre, üçüncü dünyanın yoksulluğu, cinsiyet, demokrasi, yurttaşlık hakları gibi kültürel hareketler gündeme gelmiş ve 1968'den sonra belli başlı toplumsal aktörlerin sahneye çıkmasına sebep olmuştur (Kaldor, 1991, 35-36, Wallerstein, 1990, 21). Kadın hareketleri de bu toplumsal aktörler içinde kendine yer bulmuştur. Kendi içinde farklı dalga ve çeşitlere ayrılan kadın hareketleri, dijital iletişim ağlarından da etkilenerek değişim yaşamıştır. Artık kadınlar sosyal platformlarda bir araya gelerek istedikleri konuları gündeme getirip tartışmaya açmaktadır. Dijital aktivizm ile kadınlar birbirlerinden haberdar olmakta, eylemler düzenleyebilmektedir. Çalışmada, toplumsal hareketler içinde yer alan kadın hareketlerinin tarihi, kavramsal boyutu ve kadın hareketlerinin sosyal medyayı alternatif medya olarak kullanması ele alınacaktır. Bu amaçla, kendini ilk Müslüman feminist dernek olarak tanıtan "Havle"nin twitter adresi incelenmiştir. Çalışmada özellikle toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler, kadın hareketleri/İslami feminizm ve dijital aktivizm kavramları üzerine değerlendirme yapılmış ve kadın hareketlerinin sosyal medyayı kullanarak hangi konular üzerinde durduğu ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesinin kullanıldığı bu çalışmada; alandaki yazın taranmış, kavramsal çerçeve çizilerek yapılan tematik analiz sonucunda bulgular analiz edilmiştir.

1. Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler, ortak bir amaç için bir araya gelen insanların toplumsal alanda istedikleri değişim talebi ve yaşanan toplumsal sorunları dile getirmek için yaptıkları kolektif eylemler olarak tanımlanabilir. Porta ve Diani (2020,18), toplumsal hareketin, birbirine karşı değer sistemleri ve birbiriyle çatışan grupların bir arada var oluşundan kaynaklandığını belirtmektedirler. Toplumsal hareket, toplumda yeni bir yaşam biçimi ve yeni bir modeli meydana getirmek için eylemde bulunan kolektif davranış biçimidir (Türkdoğan, 2013, 17). Merton ve arkadaşları tüm toplumsal hareketlerin üç özelliği paylaştığını öne sürmektedir. Buna göre, toplumsal hareketler belirli hedefler arar, birbirine bağlı örgütlerdir ve toplumsal hareketlerin birleştirici bir özelliği vardır (Merton, 1983, 437). Toplumsal hareketler, bir yandan yaşamda var olan sosyal problemleri ortaya koyarken, öte yandan problemlerin giderilmesi için yeni

çözümler önermektedir. Toplumsal hareketlerde, üyelik sistemi yoktur, bununla birlikte mümkün olduğunca çok taraftar ve katılımcı hedeflenmektedir. Toplumsal hareketlerde amaca ulaşmak için kitlesel eylemler düzenlenmekte, protesto ve kampanyalar yoluyla kamunun dikkatini çekmek amaçlanmaktadır. Toplumsal hareket kavramı, ilk olarak Lorenz Von Stein tarafından 1864 yılında basılmış olan "1789'dan Günümüze Fransız Toplumsal Hareketleri'nin Tarihi" adlı çalışmasında kullanılmıştır. Toplumsal hareketlerin temelinde Gustave Le Bon'un kitle psikolojisi teorisi yer almaktadır. (Tilly, 2004, 20). 19. Yüzyılda yaşanan Aydınlanma ile birlikte meydana gelen bilim ve teknolojiye ilerlemeler ve Fransız devriminin politik söylemleri, toplumsal hareketlerin temelini oluşturmuştur. Bu dönemlerdeki toplumsal hareketler, işçi hareketleriyle özdeş hale gelmiştir. 1960 öncesindeki toplumsal hareketler, siyasi iktidar ve gelir dağılımı ile ilgilenen hareketlerdir. Sınıf temelli, yerel, sanayi toplumuna özgü, sosyal yapının tamamen değiştirilmesi amacını taşımayan bu dönemdeki toplumsal hareketler, liderlerin kararları ile yönetilir. Tilly'ye göre (2004, 18) toplumsal hareketler, birtakım unsurların bir araya gelmesiyle oluşur. Bunlar; hedef alınan otoritelere karşı ortak hak taleplerinde bulunan, süreklilik içinde olan, organize halk kitleleridir. Toplumsal hareketin repertuarı olarak belirtilen farklı sosyal ve siyasi eylem türlerinin oluşmasıdır. (Dernek kurmak, miting düzenlemek gibi.) Toplumsal eylemde içinde birbirleriyle düşünce ve eylem olarak uyumlu, yeterli sayıdaki bireylerin MSBM tutumu sergilemeleridir (Makul olma, birlik, sayı, bağlılık). 1960'ların sonuna gelindiğinde gelişmiş ülkelerde meydana gelen kitlesel hareket ve eylemler artık yeni bir kavramı gündeme getirmiştir. (D'Anieri vd., 1990: 445) Sosyal, idari ve ulusal alanda meydana gelen değişimlere karşı tepki olarak ortaya çıkan toplumsal hareketler artık "yeni" adını almıştır. Yeni toplumsal hareketler, eski hareketlerdeki gibi, sınıf temelli değil farklı grup ve toplulukların oluşturduğu, kimlik eksensiz hareketleri ifade etmek için kullanılmıştır. Toplumsal hareketler, işçi hareketleri gibi belli kesimin hak talebi arayışı yerine 1960'lı yılların sonundan itibaren çevre, kadın hakları, nükleer karşıtı hareketler gibi farklı kültür ve kimlik merkezli konular üzerinden meydana gelmeye başlamıştır. Hannigan'a (1990, 247) göre, yeni toplumsal hareketler, birey merkezli ve farklı kimliklerin oluşturduğu kesimin sivil haklarını talep ettiği kültürel hareketlerdir. Belli ağlarla bütün dünyada örgütlenebilen yeni toplumsal hareketlerin sosyal problemlere yaklaşımları ve reform istemleri, eski toplumsal hareketlerin yaklaşımından farklılık arz etmektedir. Habermas'a (2001, 849) göre yeni toplumsal hareketler, ekonomik, toplumsal, iç işleri sorunlarından farklı olarak eşit haklar, yaşam kalitesi, insan hakları ve kendini gerçekleştirme gibi konulara odaklanmaktadır. İşçi hareketi ve ulusal kurtuluş mücadeleleri gibi eski toplumsal hareketler ile gençlik, feminist ve küresel hareketler gibi yeni hareketlerin toplumsal problem analizleri, siyasal eylemleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Şöyle ki, yeni toplumsal hareketler içerisinde

gelişen teknoloji ile birlikte toplumsal hareketlerin örgütlenmesi alanında da değişimler yaşanmıştır. Herhangi bir siyasi partiye yakınlığı olmayan bu kolektif hareketler Melucci'ye göre yaş, cinsiyet farklılıkları, insan-çevre ile ilişkisi, küresel ısınma, insan sağlığı ve gıda, barış hareketi gibi daha önce hiç gündeme gelmemiş sosyal çelişkilerden meydana gelmektedir. Touraine'e göre yeni toplumsal hareketler, post endüstriyel toplum tarafından gerçekleştirilmesinden dolayı yenidir (Çayır, 1999, 24-81). Offe (1985), eski ve yeni toplumsal hareketleri karşılaştırarak dört temel farklılık üzerinde durur. İlk olarak, ekonomik genişlik, refah dağılımı, toplumsal kontrol ve paylaşım gibi konuları içeren eski toplumsal hareketlerin yerini, gençlik, çevre, insan ve kadın hakları, küresel barış gibi konular üzerinden gerçekleştirilen sivil toplum hareketleri ele almaktadır. Değerler açısından ele alınacak farklılık ise bireysel tüketim özgürlüğü ve maddi ilerleme yerine kişisel özerklik ve kimlik gibi konuların ele alınmasıdır. Eylem biçimleri ve yöntemleri açısından da eski hareketlerde siyasi parti ve sendikalar gibi resmi ve hiyerarşik örgütlenme yapıları yer almaktadır. Yeni toplumsal hareketlerde artık sosyal platformlardaki bireysel örgütlenmeler görülmektedir. Aktörler açısından eski toplumsal hareketler, grup olarak hareket eden işçi hareketi gibi toplumdan bağımsız olmayan hareketlerdir. Yeni toplumsal hareketlerde yer alan aktörler, grup davranışından uzak, belli temalar etrafında bir araya gelmiş topluluklardan meydana gelir. Yeni toplumsal hareketlerde yer alan herhangi bir aktivist hem feminist hareketler hem de gençlik hareketleri içinde yer alabilir. Bu durum, yeni toplumsal hareketlerin amaçlarının eski hareketlere göre, ekonomik/politik alandan, kültürel alana kayması ile açıklanabilir. Ancak, Offe, eski ve yeni hareketler arasında yine de süreklilik bulunduğunu, iki hareketin de birbirinin karşı tarafında bulunmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. (Coşkun, 2006, 76). Pakulski (1993) yeni toplumsal hareketlerde Offe'den farklı olarak bir takım kavramlara değinmektedir. Pakulski, ilk olarak jenerasyon kavramı üzerinde durur. Ona göre, yeni toplumsal hareketler gençleri kapsamaktadır. Eski toplumsal hareketlere katılan 1960-1980 arası doğan grup X kuşağı iken yeni toplumsal hareketlere katılan kesim 1980-2000 yılları arasında doğan Y kuşağıdır. Dijital yerliler olarak adlandırılan bu kuşak, küçük yaşta beri teknolojiyle tanışan, sosyal medya kullanıcısı, bağımsızlığına düşkün bir jenerasyondur. (Nimon, 2007, 24) İkincisi, statü politikalarıdır. Eski toplumsal hareketlerde hiyerarşik yapı görülmekte iken yeni toplumsal hareketlerde ise merkezi sistemin olmadığı yapı bulunmaktadır. Son olarak da sivil toplum kavramı yer alır.

Yeni toplumsal hareketler, süreklilik ve kopuş teorileri olarak adlandırılan iki farklı teori çerçevesinde incelenmektedir. Sınıfsallığın biçim değiştirerek devam ettiğini savunan süreklilik teorisi ile sınıfsallıktan tamamen kopulduğunu savunan kopuş teorisi yeni toplumsal hareketlerin incelenmesine iki farklı boyut kazandırmaktadır (Coşkun, 2006, 69).

2- Toplumsal Hareketler Sosyolojisi Açısından Kadın Hareketleri

Toplumsal değişimi hedefleyen ve kolektif olarak gerçekleştirilen hareketlerden biri de kadın hareketleridir. Önce yerel düzeyde başlayan kadın hareketleri, 20. yüzyılın sonunda küresel bir harekete dönüşmüştür. Kadın hareketleri, kadınların dezavantaj ve ikincil konuları konusunda birey ve toplumları bilinçlendirmeyi ve gerekli olan toplumsal değişimleri amaçlar. Batı'da Fransız devriminden sonra oluşan eşitlik ve özgürlük düşüncelerinden etkilenen kadınlar; sosyal, siyasal, hukuki, ekonomik alanlarda toplum içinde var olan rollerinden duydukları memnuniyetsizliklere karşı mücadeleye başlamışlardır. Önce yerel düzeyde başlayan kadın hareketleri, 20. yüzyılın sonunda küresel bir harekete dönüşmüştür. Başlangıcından beri aynı süreçte ilerlemeyip farklı dalgalara ayrılan kadın hareketlerinin tarihi gelişimi şöyledir:

Kadın hakları hareketinin 19. yüzyılın başlangıcındaki ilk dalgası, kadınların oy kullanma, seçme ve seçilme, çalışma, meslek sahibi olma, mülkiyet ve eğitim hakkı gibi temel siyasi ve sivil hakları için mücadeleyi amaçlar. Bu hareketin temel söylemi, kadınların da erkekler gibi eşit olduğudur. Bu dönemdeki kadınların talebi, ekonomik, hukuki ve politik hayatta söz sahibi olmak ve kamusal alanda görünürlüktür (Özüdoğru Erdoğan, 2021, 36).

1960' lardan itibaren yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıyla kadın hareketlerinin ikinci dalgası gelişir. Bu dönemdeki kadın hareketleri, toplumun değişim ve dönüşümünü isteyen, geniş ilgi alanına sahip, kendi sorunlarına daha etkili çözümler bulma gayreti içinde olan, reformcu özelliklerini taşır. Kadınların cinsel özgürlüğü, daha fazla kadının seçilmesi, iş yeri eşitliği, kamu görevlerinde daha fazla yer alınması gibi konularla ilgilenilen, erkek egemenliği ve ayrımcılık gibi konuların tartışıldığı dönemdir. Simone de Beauvoir' un "kadın olunmaz, kadın doğulur" sözü ile kadın olmanın toplumsal olarak benimsendiğinin altı çizilmiştir. Donovan' ın (2014, 266) "Kişisel olan politiktir" görüşüyle hareket edilen bu mücadelede, kadının ikincil konumunun sebebinin patriarka olduğu vurgulanmıştır. Bu dönemde kadınlar, kendilerinin hep birlikte mücadele etmesi gerektiğini düşündükleri için kız kardeşlik kavramını geliştirmiştir. Birinci ve ikinci dalga kadın hareketindeki temel vurgu, kadınların hepsinin aynı menfaatlere, aynı algı ve tutumlara, aynı değer ve dünya görüşüne, aynı inanca sahip olduğunun düşünülmesidir. Aslında evrensel bir kadın anlayışı hakimdir. Oysa dünyada farklı algılara, farklı ideolojilere ve farklı bakış açılara sahip kadınlar da bulunmaktadır (Nicholson, 1992, 60).

Üçüncü dalga kadın hareketleri, 1990' ların başlarında ikinci dalga feminizminin kadın algısına karşı tepki olarak doğmuştur. Sevim (2005, 90), bu dönemde postmodernizm ve farklılığın belirgin olduğunu, farklı

ırk, kimlik, etnik özelliklerin kabul gördüğünü belirtmektedir. Bu ifadesiyle üçüncü dalga feminizminin farklı kadınlar/farklı kadınlık durumlarına dikkat çekmektedir. Kadınların ve yaşadıkları sorunların farklı olabilecekleri üzerinde durulmuştur. Daha önceki hareketin beyaz ve üst sınıftaki kadınlara hitap etmesinden dolayı indirgemeci, tek tipleştirici bakış açısı ve aynı problemlerle karşı karşıya kaldığı söylemler eleştirilmiştir. Kadınların farklılıklarına dikkat çekilmiş, farklı ülke ve farklı kimliklerdeki kadınların sorunlarının da farklı olabileceği ifade edilmiştir. Üçüncü dalga kadın hareketi, daha çok toplumsal cinsiyet, şiddet, mobbing gibi bireysel düzlemde kadınların mikro sorunlarıyla ilgilenmiş ve önceki hareketlerden farklı olarak daha çok kültürel alanda var olmuştur (Heywood & Drake, 2002, 6-7).

Son dalga olan dördüncü dalga kadın hareketi, teknoloji çağı olarak adlandırılan bir zamanda internet kullanımının arttığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemin başlangıcı facebook, twitter ve youtube' un kullanıldığı ve kadınların eylemlerini bloglar kullanarak gerçekleştirdiği yıllara denk gelmektedir. Bu dönemin kadın hareketleri teknolojinin imkanlarından faydalanmış, internet ve sosyal medya üzerinden örgütlenmişlerdir. Döneme ismini veren siber feminizm sayesinde tüm dünyadaki kadınlar hem birbirinden haberdar olmuş hem de teknolojik alanlarda çalışmaya başlamıştır (Hileman, 2014, 2). Teknolojik gelişmeler, aynı zamanda kadınların işlerini internet ile evden ve uzaktan takip etme, diğer insanlarla farklı sosyal ağ (facebook, twitter, e-posta, bloglar) aracılığı ile iletişim kurma imkanını sunmuştur. Elektronik ağlar sayesinde insanlar yeni, farklı bilgi ve düşüncelerden haberdar olabilmektedir (Mohanty & Mohanty, 328). Fakat günümüzde kadınların sanal ortamdaki aktivizmi yanında internet erişimi olmayan kadınlar da sorun olarak gündeme gelmektedir (Kaya, 2018).

3. Feminist Düşüncenin Gelişimi

20. yüzyılda kadın sorunlarına farklı pencerelerden bakan farklı feminist çeşitleri görülmüştür (Ramazanoğlu, 1998, Sevim, 2005). Bunlardan bazıları;

Liberal feminizm anlayışına göre, kadınlar erkeklerle ilişkilendirilmiş hak ve fırsatlardan yararlanabilmelidir. Bu feminizm anlayışında aile, toplumun vazgeçilmezidir. Mary Wollstonecraft, 'A Vindication of the Rights of Women (Kadın Haklarının Bir Savunusu) (1792) adlı eseri ile 18. yüzyıl liberal feminist düşüncesinin en bilinen ismidir. Radikal feminizm, kadınlar arası tüm farkların ortadan kalkması ve kadının özgürleşmesi için yeni düzenlemelerin olması gerektiğini belirten, kız kardeşliğe dayalı bir yaklaşımdır. Bu düşüncenin oluşumunda 1960' ların ABD' sinde medeni hakları savunan, savaş karşıtı ve siyasi hayata katılan kadınlar etkili olmuştur. Bu düşünceye göre toplumun en temel sorunu, kadınların ezilmişliğidir. Marksist feministler, radikal feministlerin ataerkillik düşüncesine karşılık, kadınların ezilmişliğini kapitalizme dayandırır. Marksist kurama göre, kadınların özgürleşmesi, ekonomik

sistemin yeniden düzenlenmesine bağlıdır. Kadının ikincil konumu olmasının sebebi, işgücü dağılımıyla ilgilidir. (Ev içindeki sorumlulukları ve ev dışı ücretli emek alanından uzaklaştırılması) Kadın-erkek eşitsizliğinin ortadan kalkması, kapitalist düzenin bitmesine bağlıdır. Postmodern feministler, cinsiyet kimliği ile ilgili sınıflamanın toplumsal olarak üretildiğini savunurlar. Bu yüzden daha önce yapılan cinsiyet/toplumsal cinsiyet ikiliğini reddeder ve kadın kategorisinin toplum tarafından oluşturulduğunu ve farklı anlamlar verildiğini savunurlar. Ayrıca, tarihsel süreç içinde farklı yaklaşım ve teoriler ile birlikte farklı feminizm türleri de ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları, psikanalitik feminizm, kültürel feminizm, eko-feminizm (çevreci feminist kuram), İslami feminizm, siyahı feminizmdir.

4. Dijital Platformda Kadın Hareketleri

Kullanıcılara sınırsız imkan sunan internet dünyası, dünyada hızla yayılmış, insanların hayatında belirgin değişime yol açmıştır. Artık insanlar, istedikleri bilgiye rahatlıkla ulaşabilmekte, hem yerel hem de uluslararası güncel haber ve bilgileri takip edebilmektedir. İnsanlar, sosyal medya sayesinde birbirleriyle iletişime geçerek sosyalleşmektedir. Sosyal medya kullanıcıları ilgilendikleri ortak ilgi alanına sahip kişilerle ilişkiler kurarak birbirleri ile tanışmakta, fikir alışverişinde bulunmakta, zaman ve mekana bağlı olmaksızın paylaşım yapmakta ve tartışma ortamları oluşturmaktadır. Bu platformlar, aktivist grupların haberleşmesini, tartışmasını, örgütlenmesini sağlamıştır. Bu sayede kadınlar, çeşitli platformlar üzerinden örgütlenip eylem yaparak tepkilerini dile getirmektedirler. Yeni toplumsal hareketlerdeki örgütlenme şekli zamanla değişerek dijital aktivizm halini almıştır. Castells'e (1996) göre bireylerin kullandığı yeni iletişim teknolojileri sayesinde hiyerarşik yapı sona ermiştir. Artık internet kullanıcıları aynı anda hem kaynak hem de alıcı konumundadır. Bundan dolayı günümüzdeki toplumsal paylaşım ağları, yeni toplumsal hareketler için zorunlu hale gelmiştir. McLuhan (2001) kullandığı küresel köy kavramıyla internet sayesinde zaman ve mekan sınırının kalktığını belirtmiştir.

Zamanla daha güçlü hale gelen dijital aktivizm, destekçilerinin sosyal medya, e-posta, podcast gibi iletişim teknolojilerini kullanarak bilgi yaymak, büyük bir kitleye ulaşmak ve organize olmak için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bu aktivizm türü çevrimiçi aktivizm, e-aktivizm, sanal aktivizm, internet aktivizmi, online aktivizm, cyber aktivizm gibi isimlerle anılmaktadır (Joyce, 2010, 9). Dijital ağlar, sosyal ve mobil medya uygulamalarıyla (ör. wiki'ler, facebook gibi sosyal ağ platformları, blog ve youtube gibi video ve fotoğraf paylaşımı) sivil toplum alanı haline gelmektedir. (Fotopoulou, 2014, 3). Toplumsal hareketler artık dijital ağlar üzerinden sağlanmakta, internet kullanıcıları sanal dünyanın aktörü haline gelmektedir. Dijital aktivizm sayesinde insanlar video ve imza kampanyalarını etkili olarak kullanmaktadır (Pathak, 2013, 4). Dünyada

toplam 4.66 milyar internet, 4.20 milyar da sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. İnternette geçirilen günlük süre, dünyada 6 saat 54 dakika iken Türkiye’de ortalama 7 saat 57 dakika olmaktadır. Sosyal medyada geçirilen günlük süre dünyada 2 saat 25 dakika iken ülkemizde 2 saat 57 dakika olmaktadır. Rapora göre en çok ziyaret edilen adresler arasında facebook ve youtube gelmektedir. Yani günlük dünyanın % 53’ü iki buçuk saatini internette geçirmektedir. (<https://wearesocial.com/digital-2021>) Artık facebook, twitter ve instagram sayesinde sosyal medya hesabı olan herkes aktivizme katılabilmektedir. Bunun en önemli örneği Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal harekettir. Twitter sayesinde insanlar bir araya gelerek eylemler başlatmışlardır. İstenilen amaca ulaşmak, geniş kitleye hitap etmek, fazla aktivist sayısına sahip olmak için kullanılan sosyal medya, toplulukların bir araya gelmesinde etkili olmuştur.

İnternetin ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte kadın hareketi de yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde sosyal medya platformları kadın konularında farkındalığı arttırmak için artık sokağa çıkmadan sadece internet üzerinden yeni bir aktivizm biçimi oluşturmuşlardır. Çevrimiçi olarak oluşturulan kadın hareketleri, kadın sorunlarını gündeme getirmek, toplumu bilinçlendirmek ve topluluğu harekete geçirmek amacıyla taşımaktadır. Sosyal medya sayesinde bir araya gelen kadın aktivistler, sanal gruplar kurarak yeni nesil iletişim teknolojisi ile kamuoyunda tepki oluşturmaya ve bilgi akışını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Burada kendini ilk Müslüman feminist kadın derneği olarak tanıtan, faaliyetlerini dijital ortamda yürüten bir grup kadın aktivistin söylemleri ve ele aldıkları konular değerlendirilecektir. Araştırmamızda öncelikle İslami feminizm kavramı üzerinde durulacaktır. Çok boyutlu ve farklı yorumlamalara açık olan bu kavram, hem İslam ülkelerinde hem de diğer ülkelerde yaşayan Müslüman kadınların yaşadıkları sorunları dile getirerek zamanla akademik alanda konu olarak çalışılması için kendine yer bulmuştur. İslami feminizm kavramı ilk defa 1990’larda İslam’ın kadın hakları temelli yorumları ile gündeme gelmiştir. Kadının konumu hakkında hem gelenek hem de batılı feminist söylemin etkisi altında kalarak değerlendirme yapan İslami Feminizm söylemi, “toplumsal cinsiyet eşitliğine özel bir önem veren, geleneğin ve dini yorumların ataerkil karakterini sorgulayan, bunları yaparken de başta Kuran-ı Kerim olmak üzere dini metinleri referans alan” bir anlayışı öne çıkarmaktadır (Güç, 2008: 655). Müslüman feminizm kavramını İslami feminizm kavramından daha az problemlili ve daha gerçekçi bulan Tohidi’ye göre, “Batı’da "İslami feminizm" ya da "Müslüman feminizmi" olarak bilinen reform yönelimli dini feminizm, farklı toplumdaki Müslüman kadınlar arasında giderek daha fazla benimsenir hale gelmektedir. Bu eğilim, başlıca şehirlerde yüksek eğitilmiş, orta sınıfa mensup kadınlar arasında ortaya çıkmaktadır. Bu kadınlar Orta Doğu’daki daha önceki seküler, liberal, sosyalist yönelimli birçok kadın hakları ve feminizm öncüsünün aksine dini yönelimlerinden kopmak istememekte ve

İslam’ı, kendi etnik, kültürel ya da hatta ulusal kimliklerinin bir unsuru olarak kabul etmektedirler. Şu isimler, İslam ülkelerinde kadın sorunlarıyla ilgilenip aktivist olarak tanınan kişilerdir: Paidar, Smith, Mernissi, alHibri, Ahmed, Hassan, Hoodfar, Mir-Hosseini, Kian-Thiebaut, Tohidi, Fernea, Roald, Najmabadi, Nakanishi, Mshar, Moghissi, Abu-Lughod, Badran, Wadud, Keddie, Webb & Saleh, Moghadam, Cooke, Rostami-Povey ve Barlas” (Tohidi, 2004, 280-283). Aslında Göle (2000, 78), kadınların özne olmak için verdikleri mücadelede, İslami feminizm ya da seküler feminizmi benzer bulmaktadır. İslami feminist söylem, dini argümanları kullanarak kadını, patriarkal baskıdan kurtarmayı istemekte, kadının konumunu yeniden tanımlamaya çalışmakta ve kadının miras hakkı, cuma namazı, çok eşlilik gibi konuları kadın bakış açısıyla tekrar yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu bakış açısına bağlı olarak önce İslam dininin ana kaynaklarına müracaat edilmekte, kadınlık kategorisi tekrar ele alınarak kadına karşı önyargılı yaklaşımlar tartışmaya açılmaktadır. İslami feminizm konusu, ilk defa uluslararası platformda Ekim 2005 yılında Barcelona’da yapılan Birinci Uluslararası İslamcı Feminizm Kongresi ile gündeme gelmiştir. Bu kongre 2006, 2008 ve 2010 yıllarında belli aralıklarla tekrar düzenlenmiştir. Yaklaşık 400 katılımcının iştirak ettiği Barselona Birinci Uluslararası İslamcı Feminizm Kongresi’nde ortaya çıkan sonuçlar şunlardır: “İslamcı feminizm, egemen cinsiyetçi İslam yorumlarına alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Kuran ayetlerine ve Kuran’ın erkek egemenliği meşru görmediği yönündeki güçlü inanca dayanmaktadır. Erkekler de kadınların eşit hak elde etme mücadelesinde yer almalıdır. Kadınların karar-verici yapılara katılımı desteklenmelidir. İslami gelenekler temelinde, kadınların mülk sahibi olma, bireysel özgürlük ve ekonomik bağımsızlık hakları savunulmalıdır. Müslüman kadınların camilere erişebilme hakkı talep edilmelidir. Müslüman olmayan feministleri, İslam’ın en cinsiyetçi ve gerici yorumlarını tek olası İslam yorumu olarak kabul etmemeleri çağrısında bulunmaktadır. Aksi bir pratik, hakları için savaşılan Müslüman kadınlarla, küresel feminist hareket arasındaki işbirliğini engelleyecektir”. (Internatiol Congress on Islamic Feminism, Barcelona, 27-28 Ekim2005.)

Müslüman kimliği ile feminizmi birleştiren İslami feminizmin bir örneği de kendini Türkiye’nin ilk Müslüman feminist kadın derneği olarak tanıtan Havle kadın derneğidir. Dernek, kurulma amacının kadınların ve özellikle kendini Müslüman kimliğiyle tanımlayan kadınların, hayatın her alanında karşılaştıkları zorluk ve engelleri tespit edip bunlarla mücadele etmek olduğunu belirtmektedir. Dernek, İslam’ın kadınlara yönelik ayrımcı yorumlarına karşı duruş sergilemek ve kadınları güçlendiren yorum ve yaklaşımların sesini yükseltmek istemektedir. (havlekadin.wordpress.com)

Araştırmamızın bulgu ve ilgili analizlerini içeren bu bölümde Havle Kadın Derneğinde yer alan 216 tweet tematik olarak incelenmiştir. 1.730 takipçisi olan dernek, twitter hesabını 2018 yılından itibaren kullanmaya başlayarak paylaşımlarda bulunmaktadır.

Çalışmada, derneğin kurulma yılından itibaren paylaşılmış olduğu tweetler konulara ayrılmış ve sayısal değeri tespit edilmiştir.

Yapılan analizde konu başlıkları; Program/toplantı/ davet paylaşımı, çocuk istismarı, İstanbul sözleşmesi, kadına şiddet/kadın cinayeti, konferans/söyleşi/atölye duyuruları, İslami feminizm, cinsiyet eşitsizliği, erken yaşta evlilik, yapılan retweet ve diğer konulardır.

Tablo 1

Konular	Sayı
Program/toplantı/ davet paylaşımı	50
Çocuk istismarı	3
İstanbul sözleşmesi	48
Kadına şiddet/kadın cinayeti	12
Konferans/söyleşi/atölye/ duyuruları	25
İslami feminizm konulu paylaşımlar	15
Cinsiyet eşitsizliği paylaşımı	2
Erken yaşta evlilik	23
Yapılan retweet	30
Diğer	8
Toplam	216

Program/toplantı/çağrı paylaşımı kategorisi altında platform, feminizm ve feminizmin yerelleşmesi, 8 Mart feminist isyan daveti, kız kardeşlerle iftar yemeği gibi belli konularda hashtagler oluşturup mitingler düzenleyerek kadınları harekete davet etmiştir. Kamuoyunda kadın haklarına yönelik olumsuz tutumlara karşı beraber hareket etme çağrısı yapılmıştır. Platform, kamusal görünürlük üzerinde de durmaktadır. Camideki bir takım sorunların kadınların ibadet özgürlüğünü sınırlamakta olduğunu belirtip amaçlarının, din alanında var olan boşluğu doldurmak, boşluk olmayan alanlarda ise seslerini yükseltmek olduğunu dile getirmektedirler.

“Çocuk istismarının affı olmaz” hastagi ile çocuk istismarına karışanların affına yönelik girişimlerin son bulması çağrısı yapılmıştır.

“İstanbul Sözleşmesi” hastagi ile yapılan paylaşımlarda aile yapısını bozan, huzur kaçıran ve boşanmalara neden olan İstanbul sözleşmesi değil aile içi erkek şiddeti olduğu belirtilmektedir. Yine bu sözleşmenin gereklilik değil zorunluluk olduğu, şiddeti arttırmadığı ve görünür kıldığı ifade edilerek kadına yönelik şiddete karşı çıkılmaktadır. İslami feminizm konusunda Amina Wadud konferansı, Müslüman feministlerin hikayeleri ve Türkiye’de ilk kadın Müslüman feministlerden Konca Kuriş’in anısına paylaşım yapılmıştır. Derneğin tanıtım amaçlı paylaştığı bir röportajda İslami feminizm kavramı tanımlanmaktadır. Bu ismi koyarken haksızlıkla mücadele eden Havle binti Salebe isimli sahabe kadın

isminden ilham alıp kendilerini *Havle’nin Kadınları* olarak nitelemektedirler. İslami feminizmi, Müslüman kadınların feminist yaklaşımı benimseyerek hayatın farklı alanlarındaki mücadelesi olarak tanımlamaktadırlar. İslami feminizmi de geleneksel, radikal, liberal reformistler olarak ayırıp kendilerini liberal reformistlere yakın olarak görmektedirler. Dernek, Müslüman kadınla özdeşleştirilmiş gündelik konularla ilgilenerek Müslüman ve kadın olmanın birbirinden farklı ama iç içe geçen rolleri olduğunu köklü feminist tecrübeyle dayanışma içinde olacaklarını belirtmektedirler. Böylece genel feminist harekete katkı sağlamayı amaçlamaktadırlar.

Dernek, erken yaşta evlilik ile ilgili yaptığı araştırmada toplumun büyük bir kısmının erken yaşta evliliğe karşı olduğu ancak marjinal bir kesimin bunu istediği sonucuna ulaşmıştır. Erken yaşta evlilik hakkında yapmış oldukları anket ve sonuçlarının bir kısmını kendi hesaplarında paylaşmış, bu konuda birlikte ne yapılacağı üzerinde toplantılar düzenlemişlerdir. Erken yaşta evlilik yapmış kişilerin evlilik tecrübeleri ve bir takım anıları paylaşılmıştır. Toplumda yaygın olan “Din, erken yaşta evliliği istiyor” düşüncesinin gerçeklikle uyuşmadığını ortaya çıkarmışlardır. Bu araştırmada, ‘Bir kızınız olsa/varsın kızınızı 18 yaşından önce evlendir misiniz?’ sorusuna % 91.8 ‘hayır’, % 7.1 ‘emin değilim’ cevabını vermiştir. Erken yaşta evlilik için yasal sınırı 19-25 olması gerektiğini düşünenlerin oranı ise % 56’dır. Erken yaşta evlenenlerin % 88.7’si lise altı, % 9.7’si lise, %1.6’sı ise lise üstü eğitim mezunudur. Buradan eğitim seviyesi yükseldikçe erken yaşta evlilik yapanların da azaldığı anlaşılmaktadır. Yine erken yaşta evlenenler birçok sağlık sorunuyla karşılaşmaktadır. Bu kadınların düşük yapma oranı % 36.8 iken, erken evlenmeyen kadınlardaki oran yarı yarıya inerek % 15.7’ye düşmektedir. Yapılan mülakatta bir katılımcı erken yaşta evliliği şiddet, sorumsuzluk, cahillik olarak tanımlamaktadır. Erken yaşta evlilik yapanlar eğitimlerine devam edememekte ve bundan pişmanlık duymaktadırlar. Erken yaşta anneliğin hem sağlık açısından riskli hem de beraberinde aşılamayan zorluklar getirdiği ifade edilmektedir. Erken yaşta evlenen kadınlar, evliliklerini çocuk olarak yaşadıklarını dile getirmektedir. Araştırma sonucunda toplumda erken yaşta evliliğe sıcak bakılmasındaki asıl etkenin namus kaygısı olduğu belirtilmiştir. Böylece İslam dininin erken yaşta evliliği istediği için toplumda kabul görmüştür düşüncesinin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır.

Derneğin feminizmin yerelleşmesi konusunda düzenlediği konferans değerlendirmesinde, kadınların hem tekil tecrübelerinin hem de ortak deneyimlerinin altı çizilmektedir. Buna göre, Türkiye’deki muhafazakar söylemler, kadınlar aile içindeki konumları ile tanımlanmaktadır. Sadece ailenin yüceltilmesi ve sadece ailenin çıkarlarının gözetilmesi kadınlar için ailenin şiddet içeren bir kurum haline gelmesine sebep olmaktadır. Buna benzer dinin ataerkil söylemi de kadınlar için sınırlar koymaktadır. Bu sınırlayıcı dile karşı feminist itiraz ya da karşı duruş sergilenmektedir.

Ayrıca kadınların çevre direnişi, dindar kürt kadınları, herkesin feminizmi kendine, mahalleler arası demokrasi, doğurganlık, üreme teknolojileri, doğuramayan kadınlar başlıkları ile kadınların yerel tecrübeleri ele alınmıştır.

Dernek, genel kamuoyunun dikkatini çeken olaylar dışında kadınların daha çok kendileri ile ilgili konularda da aktiviteler, atölyeler, söyleşiler düzenlemiş ve bu faaliyetleri kendi twitter hesabından paylaşmıştır. Örgütlenme ve aktivizm, kadın ve beden, kadın haklarının yasal süreci, diğer feminist derneklerle dayanışma gibi konular ele alınmaktadır. Temel amaçlarının, Müslüman kadınların feminist hareketlere katılımını arttırmak olduğunu belirten platform, aynı zamanda kadınların feminist hareketteki özgün konularını ele almaktadır.

Kadınlarla ilgili olarak “katledilen kadınlar isyanımızdır” hashtagi ile kadın cinayetlerine karşı duruş sergilenmiştir. Kadına yönelik erkek şiddeti özellikle karantina döneminde yaşanan şiddet ve cinsiyet eşitliği gibi kadın konulu paylaşımlar dikkat çekmektedir.

Sonuç

Toplumsal hareketler, insanların ekonomik, siyasal, sosyal alanlarda yaşanan olumsuzlukları ve değişim talebini ifade etmek için bir araya gelerek yaptıkları eylemlere denir. 19. Yüzyıldaki toplumsal hareketler, sanayileşmeyle birlikte toplumsal adaletsizliğe karşı duruş biçiminde ortaya çıkarken, 1960 yıllarından sonra toplumsal hareketlerin mahiyeti değişmeye başlamıştır. Artık bireysel özgürlük ve kimlik arayışları önem kazanmaya başlamıştır. Farklılıklar üzerinde duran yeni toplumsal hareketler içinde çevre, barış, nükleer karşıtlığı, hayvan hakları, gençlik ve kadın hareketleri sayılabilir.

Bilindiği üzere yeni iletişim teknolojileri sayesinde, kitlelerin iletişim biçimi değişmiş, bireyler daha kolay etkileşim içine girmiştir. 1990’ lardan itibaren hayatımıza giren internet, iletişim teknolojisinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sosyal medya sayesinde bireyler arasında sürekli bir paylaşım kültürü oluşmuş, zaman ve uzam sınırı kalkmış, kitleler sürekli etkileşim haline girmiştir. Hızlı, ucuz paylaşım ve anlık etkileşimden dolayı insanlar, internet ve sosyal medya kullanımını tercih etmektedirler. Böylece toplumsal hareketlerin oluşmasında da etkin rol oynayan sosyal ağlar, kitlelerin bir araya gelmesi, seslerini duyurmaları ve eylemlere katılmalarını sağlamaktadırlar. Sosyal medya ortamları, çeşitli toplumsal hareketler tarafından da kendilerini tanıtmak, örgütlenmeler oluşturmak, düzenledikleri aktiviteleri ilan etmek ve gönüllü bulmak amacıyla yoğun olarak kullanılmaktadır. Kadın hareketleri artık sosyal medyanın gücünü kullanarak, istedikleri herhangi bir konuda paylaşım yapmakta, gündem oluşturabilmekte, eylemler düzenlemekte, kendi hareketlerine katılımcı bulabilmektedir. Böylece kadınlar ortak bir bilinç oluşturmak için sosyal medyayı aktivizm amaçlı kullanmakta, sosyal ağlar sayesinde düzenledikleri kampanya ve aktiviteleri hakkında

bilgilendirme yapabilmektedir. Paylaşımlar sayesinde, dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan kadının karşılaştığı engellerden kısa sürede haberdar olunabilmektedir. Sosyal ağlar, kadınların birbiriyle etkileşimini sağlayarak bir tür “dijital kız kardeşliği”nin oluşumunu sağlamaktadır. İnternetin ve sosyal medyanın kadınlar tarafından da aktif olarak kullanılması kadın hareketleri de yeni bir boyut kazanmıştır. Kadın hareketleri ile sosyal paylaşım ağlarının birleştiği alanda dijital feminizmden bahsedilir. Bundan dolayı sosyal medya aracılığıyla örgütlenen dijital kadın hareketlerinin mücadele konuları ve talepleri önem kazanmaktadır. Twitter, facebook, linkedin gibi toplumsal paylaşım ağları, artık dijital kadın aktivizminin de temellerini oluşturmaktadır. Kadın eylemciler, dünyanın her tarafına hızla ulaşma imkanı sağlayan dijital ortam sayesinde toplumsal haksızlıklara karşı seslerini duyuracak eylemler düzenleyebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de de Müslüman kadınların seslerini duyurma çabaları, sosyal platform ve derneklerle daha örgütlü biçimde devam etmektedir. Türkiye’deki kadın dernekleri de twitter gibi sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Çalışmada feminist hareket içinde kendine yer bulamamış kadınların kurmuş olduğu, ilk Müslüman feminist kadın derneği olan Havle’ye ait twitter sayfasındaki paylaşımlar ele alınmıştır. Derneğin henüz dijital ortamlarda yeterli derecedeki hareketliliği görünmemekle birlikte twitter’daki paylaşımları analiz edilmiş ve ele aldığı konular incelenmiştir. Sosyal medya aracılığı ile toplantı ve aktivitelere davet paylaşımlarının yanı sıra çocuk istismarı, kadına şiddet, kadın cinayetleri, feminizm, cinsiyet eşitsizliği, erken yaşta evlilik, örgütlenme ve aktivizm, kadın ve beden gibi konular ele alınmıştır. Çoğu üniversite mezunu olan, özellikle sosyal hayatta görünür olan, modern söylemler ile barışık, dini referansla hayata bakan bu kadınlar, Kur’an ve hadislerin kadına bakışının ataerkil söylemlerden ayrıştırılması gerektiğini düşünmektedirler. Zira bu ataerkil söylem İslami feminizme göre, İslam’dan değil geleneksel tutumlardan kaynaklanmaktadır. Kadınların toplumsal hayatta karşılaştıkları engel ve adaletsizliklerin sebebinin ataerkil dini söylemler olduğunu belirten platformun toplumsal sorunlara Müslüman kadın kimliği ile İslam referanslı çözümler getirmesi beklenmektedir. Bununla birlikte feminist söylemin, Müslüman feministlerin dinin ataerkil yorumlarını, kadınların hayatlarını çevreleyen din ile ilgili sarmallarına alternatif bakış açısı getirme iddiasında bulunmasına rağmen kadın haklarına yönelik talepleri genel feminist söylemden farklı görünmemektedir.

Kaynakça

- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society; The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol.1. Backwell: Oxford.
- Çayır, K. (1999). "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", (Der. Kenan Çayır), *Yeni Sosyal Hareketler*, Teorik Açılımlar, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- D'anieri, P.; Ernest, C.; Kier, E. (1990). *New Social Movements in Historical Perspective*. *Comparative Politics*, 22(4), 445-458.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*, (çev. Bora A., Gevrek M.A. ve Sayılğan F., İstanbul: Yordam Yayınları.
- Fotopoulou, A. (2014). Digital and networked by default? Women's organisations and the social imaginary of networked feminism, *New Media & Society*, 18(6), 989-1005.
- Göle, N. (2000). *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J.(2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hannigan, J. A. (1990). Apples and Oranges or Varieties of the Same Fruit? The New Religious Movements and the New Social Movements Compared. *Review of Religious Research*, 31 (3), 246-258.
- Havle Kadın Derneği, @HavleKadin.
- Heywood, L., & Drake, J. (Eds.). (2002). *Third wave agenda: Being feminist, doing feminism*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Hileman, Rachel.(2014).*Defining Feminism in a Digital Age*. LIBR 281, Community Informatics. 1-12.
- Internatiol Congress on Islamic Feminism, Barcelona,27-28Ekim2005.
<https://web.archive.org/web/20060105232105/http://www.feminismeislamic.org/eng>
- Joyce, M. (2010). Introduction: How to Think About Digital Activism. In M. Joyce (Eds.), *Digital Activism Decoded: The New Mechanics of Change* (pp. 1-14). International Debate Education Association, New York: IDEBATE Press.
- Kaldor, M. (1991). "Yeni Dünya Düzeni İmgelemin Savaşı", *Birikim*, S. 27, 30-44.
- Kaya, Ş.(2018). Kadın ve Sosyal Medya, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 563-576.
- McLuhan, M. & Povers, B. R. (2001). *Global Köy* (çev: Bahar Öcal Düzgören). İstanbul: Scala Yayınları.
- Merton, R.(1983). *Introduction to Sociology*, New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc.
- Mohanty J. R. & Samantaray S. (2017). Cyber Feminism: Unleashing Women Power through Technologys. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities* (ISSN 0975-2935), Vol. IX, No. 2, 334-335.
- Nicholson, L.(1997). *The Second Wave: A Reader in Feminist Theory*, New York: Routledge.
- Nimon, Sally, Generation Y and Higher Education: The Other Y2K, *Journal of Institutional Research* 13(1), 24-41.
- Offe, C. (1985) "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", *Social Research*, 52(4): 817-868.
- Özüdoğru Erdoğan, H.N. (2021). "Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Değişim", *Toplumsal Hareketler, Değişim, dönüşüm ve Kitle Psikolojisi* (ed. C. Taştan ve E. Çetinöz), Ankara: Polis Akademisi Yayınları, s. 29-51.
- Pakulski, J. (1993), "The Dying of Class or Marxist Class Theory?," *International Sociology*, 8/3.
- Pathak, J.P. (2013), Digital Activism through social media; its applicability in creating political awareness in India, *Ugc Sponsored National Seminar On 'Popular Culture: A Cliché Or Empowering The Masses?'*, 1-17.
- Porta, D. ve Diani, M. (2020). *Toplumsal Hareketler*. (çev. P. Çakır ve C. Gülbudak). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ramazanoğlu, C. (1998). *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, (çev. Bayatlı M.), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Sevim A. (2005), *Feminizm*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tilly, C. (2004). *Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Tohidi, N. (2004). "İslami Feminizm" Tehlikeler ve Ümit Vaad Eden Unsurları (çev. Toker, İ.) *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 45 (2) , 279-289.
- Türkdoğan, O. (2013). *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Wallerstein, I. (1990). Antisystemic movements: History and dilemmas. In D. Amin, G. Arrighi (Eds.). *Transforming the Revolution: Social Movements and the World System*. New York: Montly Review,13-53.
- <https://wearesocial.com/digital-2021>.